

Войцешук Л. А.,

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

ФІЛОЛОГІЧНА ГЕРМЕНЕВТИКА Ф. ШЛЯЕРМАХЕРА ТА В. ДІЛЬТЕЯ ЯК ОСНОВА СУЧАСНОЇ ХУДОЖНЬОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті розглядаються філологічні герменевтичні концепції нового часу, зокрема теорія інтерпретації Фрідріха Ернста Шляермахера та Вільгельма Дільтея, наголошується на діалогічній природі художнього тексту представниками феноменологічної герменевтики.

Ключові слова: герменевтика, феноменологічна герменевтика, діалогізм художнього тексту, інтерпретація, дивінативний напрямок, порівняльний напрямок, інтенція тексту.

The article deals with philological hermeneutical conceptions of new period, in particular the theory of interpretations by Friedrich Ernst Shbleiermacher and Wilgelm Diltey, the dialogical nature of fiction text is emphasized by representatives of phenomenological hermeneutics.

Key words: hermeneutics, phenomenological hermeneutics, interpretation, direction, comparative direction, text intention, fiction communication, dialogism of text.

Герменевтика – одна з репродуктивних течій сучасної філософії та гуманітарних наук. Саме поняття “герменевтика” є неоднозначним. Під нею розуміють і осягнення сенсів та значень знаків, і теорію та епістемологію інтерпретацій. Отже, герменевтика – це практика розуміння текстів. До цього слід додати, що розрізняються герменевтика літературна, філософська, теологічна, а в наш час у певній мірі і лінгвістична, що взаємодіє з семантикою.

Початки філологічної герменевтики можна знайти у працях одного з найвідоміших представників романтико-теологічного руху в Німеччині Фрідріха Ернста Даніеля Шляермахера. Саме завдяки йому, а пізніше Вільгельмові Дільтею загальна герменевтика здобула статус філософської проблеми. Слід зазначити, що біблійна, а також філологічна герменевтика функціонували паралельно лише з 1757 року, після видання праці Георга Ф. Маєра. Їх ототожнювали на рівні застосування процедур, оскільки біблійна герменевтика, на думку Г. Маєра, послуговується методами інтерпретації. Однак, по суті їх перестав розділяти Шляермахер, надаючи цим можливість утвердження герменевтики як науки про процедури інтерпретації і механізми розуміння. На думку Лукаша Врубеля, теолог поставив завдання збудувати універсальну герменевтику не стільки як теоретичну науку, скільки як практичне вміння інтерпретації

і розуміння текстів. Маючи на меті визначення основ систематичного підходу до проблеми інтерпретації, він досліджував не тільки правила й алгоритми інтерпретування та тлумачення текстів. По суті, він просунувся значно далі, аналізуючи сам процес розуміння, який усе-таки визначає будь-яку інтерпретацію. Тим самим він перший окреслив ті наслідки для розуміння, які випливають з механізму герменевтичного кола.

Про герменевтичне коло як основний принцип розуміння та герменевтичної процедури він писав, що “ніхто не може навіть почати інтерпретацію без нього”. Коло є механізмом людського розуміння. Ідея Шляермахера зводиться до того, що цілість може бути зрозумілою лише через її частини, які своєю чергою, можна розуміти тільки у співвідношеннях із цілістю, яку вони будують і якій належать.

Інтерпретація, за версією Шляермахера, має дві сторони, які було описано за допомогою опозиційних категорій граматичного розуміння і психологічного розуміння. Цей поділ впливає з факту, що кожне висловлювання одночасно детермінується і співвизначається мовою, якою його було виражено, а також думками його надавача. Під цим кутом зору граматичне розуміння оперує граматичним, лексичним чи генологічним контекстом тексту, а психологічне прагне до правильної локалізації тексту в контексті “інтелектуального життя автора”, що вимагає, зокрема, бібліографічних пошуків. Внаслідок цього психологічне розуміння врешті-решт відсилає до того, що Шляермахер називає розпізнаванням присутності автора у мові тексту. При цьому граматична інтерпретація є об’єктивною (предметною) інтерпретацією остільки, оскільки психологічна є суб’єктивною (суб’єктною). Перша визначає спосіб конструкції як форму делімітації значення, а друга – навіювання значення. Обидві не можуть застосовуватись у досконалій гармонії, оскільки це передбачало б, що автор ужив мову абсолютно правильно, а читач, своєю чергою, абсолютно досконало її зрозумів. Мистецтво герменевтики полягає у вміні переходу від однієї перспективи до іншої, в акцентуванні то на одному аспекті читання тексту, то на іншому.

Існує логічна думка щодо передумови функціонування герменевтичного кола та існування двох сторін інтерпретації з двома методами, або ж двома рухами, які повинні постійно виконуватись в інтерпретації. Вони зводяться до дивінативного та порівняльного підходів, які постійно перебувають у певних взаємостосунках і які не можна розділяти.

Дивінативний напрямок визначає прагнення до зрозуміння автора в його індивідуальності, неповторності, творчій інтимності і полягає у спробі вживання інтерпретатора в позицію автора. Отже, він шукає інтенцію тексту. Проте Ф. Шляермахер наголошує на тому, що це не означає, що з боку інтерпретатора можливе повторення твору чи повного відтворення контексту або умов його появи. Насправді йдеться про

читацький жест вживання в ситуацію автора. Натомість порівняльний напрямок здійснює спроби зрозуміти прочитаний твір як реалізацію певного типу, характерного для моделей певних художніх рішень.

Наслідком таких міркувань є те, що перед інтерпретацією, а отже, й перед герменевтикою, постає мета: “зрозуміти текст так само, і навіть краще від автора”. Завданням інтерпретатора є знайти і вказати ті місця в тексті, ті його риси, які сам автор міг не усвідомлювати. Водночас, а на цьому Шляермахер особливо наголошував, це завдання є лише певною метою, воно визначає ідеал інтерпретації. До нього можна тільки наблизитися; ідеальна, повна інтерпретація залишається лише у сфері проекту, вона недосяжна. Отже, інтерпретація є нескінченною і багаторівневою дією, яка вимагає біографічних, бібліографічних, стилістичних, мовних, історичних, суспільних, психологічних досліджень. Відтак, інтерпретація – як принципово ідеальна екзегеза – є неможливою. Проте Шляермахер не ставить таких радикальних завдань. Рішення щодо того, як далеко і в яких напрямках повинна рухатися інтерпретація, мусить визначитися практичними міркуваннями.

Якщо Шляермахер і підготував ґрунт для такого розуміння герменевтики, яке знайшло свою артикуляцію в працях Вільгельма Дільтея (1833-1911), де вона постала як теорія і методологія інтерпретації текстів, то треба наголосити, що його наступник (йдеться про В. Дільтея) значно розвинув і змодифікував сферу її застосування, зробивши предметом інтерпретації будь-які людські дії й витвори. Дільтей констатував факт, що якщо природничі науки (Naturwissenschaften) прагнуть до з'ясування (Erklärung), то метою гуманістики (Geisteswissenschaften) є розуміння (Verstehen). Цим самим він розглядав гуманістику в перспективі філософських проблем, осмислюючи, зокрема, її епістемологічні основи та практичні методології. Базуючись на такій програмі досліджень, філософ наголошував, що розуміння, як мета гуманітарних наук, відноситься до проблеми пізнання проявів людського життя. Чуттєво доступні прояви психічного життя, незважаючи на їхню різноманітність, насправді об'єднують спосіб, у який ми їх пізнаємо – розуміння, яке є тлумаченням, інтерпретацією (Deutung). Завданням інтерпретації є відтворення (Nachbildung) чужого життєвого досвіду, а внаслідок цього – осягнення знання про предмет свого дослідження. Якщо ж розуміння та інтерпретація є спільними для всіх людей, то методологія гуманітарних наук своїм предметом повинна мати всі культурні витвори. Герменевтика виявляється в такій ситуації не тільки мистецтвом інтерпретації і розуміння текстів, а й методологією гуманітарних наук.

Звичайно, завданням, яке поставив перед собою філософ, було не тільки набуття методології гуманітарних наук чи методологічні міркування про психічні процеси. Адже Дільтей розширив поле зацікавлень,

наголошуючи, що метою гуманістики є дослідження, а відтак і пізнання об’єктивних витворів життя – будь-яких значущих виражень людського існування: жестів, дій, життя у розумінні біографічної одиниці, і, звичайно, творів мистецтва, зокрема словесних. Шлях до цього пізнання найкраще виражає категорія розуміння, яка є спільною для всіх людей і становить спільний процес дослідження, адекватний усій різномірності предметів, що піддаються герменевтичній процедурі. Вже тоді наступник Ф. Шляєрмахера В. Дільтей послуговувався теоретичним категоріями, які не тільки були характерними для всієї його філософської творчості, а й накресливали коло пошуків, визначаючи разом з тим досягнуті результати. Зрештою, категорії переживання, експресії, вираження, відтворювального переживання, розуміння, сенсу, тлумачення у результаті створили мову герменевтики ХХ століття.

Діючи в рамках окресленої таким чином парадигми, Дільтей у процесі дослідження робив головний акцент на індивідуальному – на індивідуумі.

Наслідком такого переосмислення були нова мета і предмет дослідження – типи творчої уяви. В цей період було опрацьовано поняття переживання (Erlebnis), здатності образотворення, представлення психічних станів в об’єктивізованих виразах внутрішнього життя. Дільтей вказує на три комплементарні риси переживання – воно є водночас досвідом, психічним станом і його вираженням. Далі переживання фактично розглядається як джерело поезії (а потім і всієї культури).

Дільтей приділяв найбільшу увагу текстам, тобто письмовим джерелам, що було наслідком припущення, що саме в мові внутрішній світ людини виражається найповніше. Переживання, які проходять крізь мовну сітку і які набули зовнішнього виразу, є доступними у вигляді літературних творів на рівні суб’єкту.

Поезія є вираженням переживань поета – ось формула Дільтея.

Характерним теоретичним вирішенням (яке пов’язане, зокрема, з проблемою оцінювання, невіддільного від міркування), особливо в контексті літературознавчих досліджень другої половини ХХ століття, було значне обмеження ролі інтенції творця у процесі екзегези, пізнання, тобто інтерпретації його твору. В екзегезі акцентуються передусім ті переживання, які є спільними для надавача та реципієнта, отже, якоюсь мірою, характерні для всієї спільноти.

“Остаточною метою герменевтичної процедури, – наголошував Дільтей, – є краще розуміння автора, ніж він сам себе розумів”. Творення, на думку герменевта, є процесом, якоюсь мірою неусвідомлюваним, а життя, проявом якого є твір, ніколи не можливо зрозуміти в усій повноті. Отже, стверджує науковець, можна зрозуміти твір краще, ніж його автор, однак водночас ніколи не досягнути повноти пізнання духовного життя, яке приховується за твором і через нього стає доступним.

У контексті зазначених вище герменевтичних вимірів вважаємо доцільним звернутися до питання діалогічної природи художньої словесної творчості, що на сьогодні набуває особливої актуальності. Розмірковуючи над передумовами створення діалогу під час вивчення художнього твору, доцільно звернути увагу на існуючі концепції сучасного літературознавства щодо діалогу автора художнього тексту та його читача.

Адже, як зазначав вітчизняний учений О. Білецький, “... історія літератури не тільки історія письменників, а й історія читачів...” У своїх працях літературознавець сформулював концепцію діалогічності будь-якого творчого процесу. Важливо зважати на думку О. Білецького про те, що “...кожна спроба встановити естетичну цінність художнього твору безвідносно до сприйняття цього твору поки що зазнає поразки... Твір є художнім чи нехудожнім тільки в свідомості тих, хто його читає; це вони відкривають у ньому красу, це вони створюють його ідею, про яку часто і не підозрює той, хто пише”.

Отже, читач, як зазначає О. Ісаєва, – це активний учасник літературного процесу, який здатний сприймати та інтерпретувати художній твір залежно від багатьох чинників як об’єктивного, так і суб’єктивного характеру.

Так, аналізуючи проблему взаємодії автора та читача художнього твору, неможливо оминати соціокультурну теорію про діалогічну природу художньої словесності відомого російського літературознавця М. Бахтіна, яка стала базовою для багатьох наступних досліджень герменевтичного аспекту.

Науковець ретельно аналізує діалогізм читання, доводить, що діалогічність розуміння виникає із поліфонії поглядів. Російський філософ і літературознавець логічно доводить, що читач сприймає матеріал активно, адже під час читання він додає до свого досвіду, своїх знань нову точку зору, що пропонується у тексті письменником.

М. Бахтін підкреслює, що лише особистісне включення у текст читача доповнює його, робить твором в істинному значенні цього слова, адже “... ідея живе не в ізольованій індивідуальній свідомості людини... Ідея розпочинає жити, тобто формуватися, розвиватися, знаходити та оновлювати своє словесне відображення, народжувати нові ідеї, тільки вступаючи у суттєві діалогічні стосунки з іншими чужими ідеями”. Отже, продовжує автор, “жодне висловлювання не може бути ні новим, ні останнім. Воно тільки кільце ланцюга і поза цим ланцюгом не може бути вивчене”.

Водночас, у другій половині ХХ століття активно розвиваються інші теорії читацької рецепції. Наприклад, з позицій семіотики, що вивчає знаки та знакові системи, підходить до вивчення проблеми взаємодії автора та читача у художньому творі відомий теоретик структуралізму у літературознавстві Ю. Лотман.

Учений зазначає, що читання – це завжди боротьба між автором та читачем, коли перший весь час спонукає другого мовби добудувати ціле, при цьому підкреслює, що “один і той же художній текст при погляді на нього з позицій адресанта чи адресата виступає як результат вицерпання різної ентропії і, відповідно, носій різної інформації”.

Теоретик постструктуралізму Рональд Барт аргументовано вказує, що “тексту притаманна множинність. Це означає, що у нього не просто декілька смислів, а й що у ньому здійснюється сама множинність смислу як така – множинність неминуча, а не просто припустима. У тексті немає мирного співіснування смислів – текст пересікає їх, рухається крізь них, тому він не піддається навіть плюралістичному тлумаченню, у ньому відбувається вибух, розсіяння смислу..”.

Теорія розуміння смислу художнього твору, його інтерпретації обґрунтована, як зазначалося раніше, у філологічній герменевтиці, що найбільше представлена завдяки працям Г. Гадамера, Ф. Шляєрмахера, В. Дільтея. Саме філологічна герменевтика досліджує складний процес художньої комунікації (спілкування) між автором (текстом) та читачем, під час якого має здійснитися розуміння смислу художнього твору.

Отже, герменевтика збагачує нас важливою думкою, що при кожному читанні художнього твору новим читачем літературний текст виявляється новим, постає у новому вигляді. Суб’єктивний погляд на інтерпретацію прочитаного обстоюють представники феноменологічної герменевтики (П. Рікер, Р. Інгарден, Х. Айкман та інші). Так, французький дослідник Поль Рікер логічно доводить, що множинність інтерпретацій і навіть конфлікт інтерпретацій – це не вада, а перевага розуміння, що є сутністю інтерпретацій.

Цікаву думку в даному контексті висловлює у роботі “Про пізнання літературного твору” відомий українсько-польський феноменолог Роман Інгарден, який підкреслює “...помилковим буде висновок, що після прочитання твору краще чи легше його сприйняти зусібч.

Зберігаючи твір після прочитання в живій пам’яті, тобто пригадуючи його, – не раз кажуть “наново переживаючи його”, – отже, завжди маємо художній текст в якійсь часовій перспективі, з одного окресленого пункту, властивого кінцю твору. Такий вигляд твору має певні привілеї у процесі читання, він показує нам – в засаді – цілий твір”. Говорячи про пригадування твору у часовій перспективі, Р. Інгарден акцентує увагу на актуалізації, оживленні деталі чи епізоді літературного твору читачем, під час яких вони збагачуються індивідуальними емоціями та асоціаціями читача.

Проблеми діалогу автора і читача, художнього сприйняття під час читання ґрунтовно розглядаються представниками одного із провідних сучасних напрямів літературознавства – рецептивної естетики, за-

сновниками якої є німецькі вчені-літературознавці Ганс Роберт Яусс та Вольфганг Ізер. Виходячи із основних тверджень філологічної герменевтики, рецептивна естетика надає певні привілеї читачу художнього твору – можливість творити з даного тексту свій, інший твір.

Продовжуючи і розвиваючи окремі феноменологічні ідеї Р. Інгардена, ще один засновник рецептивної естетики В. Ізер розглядає смисл твору як результат взаємодії між текстом та читачем, як ефект досвіду, а не як певну закодовану інформацію.

Використовуючи окремі методологічні положення герменевтики, німецький учений намагається створити модель взаємодії твору та читача. У центрі уваги В. Ізера проблема відповідності змісту твору його сприйняттю. Так, дослідник, підкреслюючи, що літературний текст має два полюси – художній (створений автором) та естетичний (здійснюваний читачем), вказує на сходженні в одній точці тексту та читача, яку, на думку вченого, спираючись на філологічну герменевтику Ф. Шляєрмахера та В. Дільтея, ніколи не можна точно передбачити, адже вона не є чимось постійним, а мінлива і залежить як від індивідуально-психологічних, так і від соціально-історичних характеристик читача. Отже, В. Ізер вважає, що текст художнього твору складається із багатьох перспектив, що продовжуються у безкінечності і обмежені тільки горизонтом, який залежить від точки зору читача. Можливість створення такого горизонту і зумовлює цілісність прочитання твору. Саме у цьому перетинанні перспектив учений і бачить внутрішній механізм читання, структуру взаємодії твору та читача. Водночас В. Ізер логічно підкреслює, що у виборі точки зору читач вільний не повністю. Вона значною мірою спричинена текстом.

Заслужують на увагу й інші положення концепції В. Ізера. Зокрема, викликає інтерес думка літературознавця про так звані (Leerstellen) “порожнечі” літературного тексту. Завдяки їм відбувається зміна існуючих та встановлення нових уявлень про твір.

У даному разі йдеться про те, що для інтерпретації прочитаного думка, яка ще не знайшла свого об’єктивного відображення вербально, здатна стати не менш значущою, ніж знак. Відсутність знака само по собі може нести його значення. Таку відсутність матеріалізованого знака В. Ізер і називає “порожнечою”. Естетичне значення “порожнеч” полягає у порушенні автоматизму читання і прямій проекції очікувань від читання твору тим, хто його сприймає.

Таким чином, учений вважає, що будь-яке порушення ритму читання твору створює певні можливості для глибшого осягнення його смислу. Такі перебої у читанні дослідник розглядає як створення у реципієнта можливості творчого ставлення до твору. Вони є свідченням того, що відбувається зміна перспектив, що змінюється точка зору читача, у якого з’являється можливість рефлексувати під час читання.

Отже, у сучасному вітчизняному та західному літературознавстві існують та активно розвиваються різні концепції художньої комунікації, підґрунтя яких – у герменевтичних теоріях Ф. Шляєрмахера, В. Дільтея та Г. Гадамера.

Література:

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1989.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / сост. С. Г. Бочаров; прим. С. С. Аверинцева, С. Г. Бочарова. – М.: Искусство, 1979.
3. Белецкий А. И. Об одной из очередной задач историко-литературной науки: изучение истории человека / А. И. Белецкий // Избр. тр. по теории лит. – М., 1964. – С. 25-41.
4. Гадамер Ханс-Георг. Герменевтика і поетика: вибрані твори / Ханс-Георг Гадамер. – К.: Юніверс, 2001. – 288 с.
5. Изер В. Процесс чтения: феноменологичне наближення // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Л., 1996.
6. Ісаєва О. О. Діалог автора та читача у процесі вивчення літератури в школі / О. О. Ісаєва // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2003. – № 10. – С. 55-56.
7. Квіт С. М. Основи герменевтики: навч. посіб. / С. М. Квіт. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2003. – 192 с.
8. Література. Теорія. Методологія / упор. і наук. ред. Д. Уліцької; пер. з польськ. С. Яковенка – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 543 с.
9. Лотман Ю. М. Об искусстве / Ю. М. Лотман. – СПб: Искусство, 2000.
10. Науман М. Общество. Литература. Чтение / М. Науман, Д. Барк, Д. Ленцер. – М.: Прогресс, 1978.
11. Diltbey W. Przeżywanie i rozumienie, przeł. K. Krzemieniowa // Teoretycznoliterackie..., S. 187-188.
12. Shbleiermacher F. E. Hermeneutics: The Handwritten Manuscript, transl. by J. Duke and J. Forstman, ed. by H. Kimmerle, Missoula, Mon, 1977.